

Господарський процес в Україні: новітні виклики, тенденції розвитку та пошук балансу

Вікторія РЕЗНИКОВА,

докторка юридичних наук, професорка, членкиня-кореспондентка
Національної академії правових наук України, завідувачка кафедри економічного
права та економічного судочинства навчально-наукового інституту права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ORCID [0000-0003-0149-0710](https://orcid.org/0000-0003-0149-0710), e-mail: reznikova.vv78@gmail.com;

Наталія БОГАЦЬКА,

кандидатка юридичних наук, суддя, голова,
Південно-західний апеляційний господарський суд (м. Київ),
ORCID [0009-0001-6438-1741](https://orcid.org/0009-0001-6438-1741), e-mail: natali.bogatska2026@gmail.com.

Анотація. Здійснено комплексне дослідження доктрини господарського процесуального права в сучасних умовах трансформації правової системи України. Проаналізовано основні тенденції розвитку господарського судочинства, зумовлені реформуванням процесуального законодавства, євроінтеграційними процесами, цифровізацією правосуддя та впливом новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту. Особливу увагу приділено впливу повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України на функціонування господарського судочинства, що зумовило трансформацію процесуальних механізмів, спрямованих на забезпечення безперервності здійснення правосуддя, адаптацію процесуальних строків, розширення дистанційних форм участі у судовому процесі та підвищення інституційної стійкості судової системи в умовах воєнного стану. Обґрунтовано необхідність переосмислення традиційних доктринальних підходів до природи та функцій господарського процесуального права як механізму забезпечення ефективного судового захисту у сфері господарських правовідносин. Досліджено зміст концепції ефективного судового захисту, принципу процесуальної концентрації та їхню роль у формуванні сучасної моделі господарського судочинства. Особливу увагу приділено впливу євроінтеграційних процесів на розвиток господарського процесуального права України, зокрема питанням гармонізації процесуальних інститутів із європейськими стандартами правосуддя. Визначено коло елементів доктрини господарського процесуального права, що підлягають адаптації до *acquis* Європейського Союзу, а також обґрунтовано необхідність збереження базових засад національної процесуальної моделі. Зроблено висновок, що сучасна доктрина господарського процесуального права перебуває на етапі якісної трансформації, зумовленої поєднанням внутрішніх реформаторських процесів, зовнішніх безпекових викликів та європейської інтеграції, і спрямована на підвищення ефективності судового захисту, забезпечення правової визначеності економічного обороту та інтеграцію українського господарського судочинства до європейського правового простору.

Ключові слова: доктрина господарського процесуального права, господарське судочинство, ефективний судовий захист, принцип процесуальної концентрації, цифровізація судочинства, штучний інтелект, воєнний стан, трансформація правосуддя, євроінтеграція, гармонізація процесуального права, європейські стандарти правосуддя.

Надійшла: 07.07.2026. Прийнята: 20.08.2026. Опублікована онлайн: 08.09.2026. Надрукована: 30.10.2026

© Резнікова В., Богацька Н., 2026

Ліцензія відкритого доступу: [CC BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Актуальність дослідження, стан наукової розробки теми та постановка проблем

Сучасний етап розвитку господарського процесуального права України характеризується не лише оновленням окремих процесуальних інститутів, а й істотною трансформацією самої логіки наукового осмислення господарського судочинства. Прийняття нової редакції Господарського процесуального кодексу України (надалі — ГПК України) у 2017 році, посилення ролі Верховного Суду (надалі — ВС) у формуванні єдності правозастосовної практики, цифровізація судочинства, євроінтеграційна орієнтація правової системи України, адаптація судової діяльності до умов воєнного стану, а також поява нових технологічних викликів, пов'язаних із використанням штучного інтелекту (надалі — ШІ), обумовлюють необхідність переосмислення доктрини господарського процесуального права як цілісної системи наукових знань про природу, функції, принципи, інструменти та межі процесуального регулювання у сфері господарського судочинства.

У цих умовах господарський процес дедалі виразніше постає не лише як сукупність нормативно закріплених процедур розгляду господарських спорів, а як складний правовий механізм забезпечення ефективного судового захисту у сфері економічного обороту. Такий механізм виконує одночасно гарантійну, регуляторну, стабілізаційну та інтеграційну функції, забезпечуючи баланс між інтересами суб'єктів господарювання, стабільністю економічного обороту та ефективністю судового захисту. Це, своєю чергою, актуалізує питання про сучасний стан і перспективи розвитку доктрини господарського процесуального права, її здатність адекватно пояснювати нові процесуальні явища, формувати концептуальні орієнтири для законодавця і судової практики, а також забезпечувати системну узгодженість реформаторських змін у сфері господарського судочинства.

Проблематика розвитку господарського процесуального права традиційно перебуває у центрі уваги української юридичної науки. Значний внесок у дослідження теоретичних і прикладних аспектів господарського судочинства зробили такі вчені, як: О. А. Беляневич, О. О. Гаврилюк, Л. М. Ніколенко, О. П. Подцерковний, В. В. Резнікова, Т. В. Степанова, О. П. Світличний, О. В. Цісельський, В. С. Щербина [1–8] та інші. У їхніх працях розкрито фундаментальні питання природи господарського процесуального права, системи його принципів, процесуальних форм судового захисту, особливостей доказування, функціонування окремих процесуальних інститутів, а також взаємозв'язку господарського процесуального права з іншими галузями процесуального законодавства. Значний вплив на формування сучасних підходів до розуміння ефективності судового захисту справили також праці представників економічного аналізу права, зокрема Р. Познера [9] та С. Шавелла [10], а також класичні

дослідження проблем доступу до правосуддя, здійснені М. Каппеллетті та Б. Гартон [11].

Водночас слід констатувати, що розвиток господарського процесуального законодавства та практики його застосування в Україні значною мірою випереджає рівень їхнього належного доктринального узагальнення. У сучасній науці господарського процесуального права зберігається певна фрагментарність у підходах до визначення змісту та взаємозв'язку ключових тенденцій розвитку господарського судочинства. Недостатньо розробленими залишаються питання співвідношення принципів процесуальної економії, процесуальної концентрації та пропорційності; не сформовано цілісної доктринальної моделі ефективного судового захисту у сфері господарських правовідносин; дискусійними залишаються межі допустимої цифровізації та алгоритмізації судочинства; євроінтеграційний вимір розвитку господарського процесуального права часто аналізується без чіткого розмежування між інститутами, що підлягають гармонізації з правом Європейського Союзу (надалі — ЄС), та елементами, які становлять ядро національної процесуальної доктрини. Існує об'єктивна потреба в комплексному науковому дослідженні доктрини господарського процесуального права в сучасних умовах як самостійного предмета правового аналізу. Таке дослідження покликане не лише узагальнити сучасні тенденції розвитку господарського судочинства, а й сформувати концептуальні орієнтири для подальшого вдосконалення процесуального законодавства, розвитку судової практики та забезпечення ефективного функціонування системи господарського правосуддя в умовах європейської інтеграції та трансформації правової системи України.

Мета та завдання дослідження

Метою статті є комплексне теоретико-правове осмислення доктрини господарського процесуального права в сучасних умовах, виявлення основних тенденцій її розвитку, визначення змісту її сучасної трансформації під впливом цифровізації, євроінтеграції, воєнного стану, ускладнення процесуальної форми та новітніх технологічних викликів, а також обґрунтування концептуальних орієнтирів подальшого розвитку господарського процесуального законодавства і правозастосовної практики. Для досягнення цієї мети визначено такі основні завдання: уточнити зміст і функції доктрини господарського процесуального права, визначити її місце у системі джерел права та механізми розвитку господарського судочинства; охарактеризувати новітні тенденції розвитку господарського процесу України та встановити, яким чином вони трансформують сучасну доктрину господарського процесуального права; розкрити зміст концепції ефективного судового захисту як одного з ключових орієнтирів сучасного господарського процесу; дослідити принцип процесуальної концентрації, його доктринальне значення, співвідношення з процесуальною економією, змагальністю, пропорційністю та процесуальним менеджментом судового розгляду; проаналізувати вплив цифровізації та ШІ на принципи господарського судочинства, доказування, мотивованість судових рішень, рівність сторін і право на ефективне оскарження; з'ясувати зміст євроінтеграційного вектора розвитку господарського процесуального права, визначити коло елементів, що підлягають гармонізації з європейськими стандартами, а також обґрунтувати межі збереження національного доктринального ядра.

Виклад основного змісту дослідження

Доктрина господарського процесуального права є складним багаторівневим явищем правової науки, яке відіграє системоутворювальну роль у формуванні та розвитку механізму господарського судочинства. У сучасних умовах трансформації

правової системи України, зумовлених європейською інтеграцією, цифровізацією правосуддя, воєнним станом та загальною мультикризовою динамікою економічного розвитку, значення доктрини як інтелектуального та методологічного підґрунтя правового регулювання господарських процесуальних відносин істотно зростає.

Доктрина господарського процесуального права може бути визначена, на нашу думку, як *цілісна система науково обґрунтованих концепцій, принципів і теоретичних положень, сформована в межах науки господарського процесуального права, щодо природи, функціонального призначення та механізму правового регулювання господарського судочинства, які відображають закономірності формування і розвитку процесуальних інститутів та процесуальних правовідносин у сфері здійснення правосуддя у господарських справах і формують концептуальне підґрунтя правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності*. Таке розуміння доктрини відображає її подвійний характер. З одного боку, вона є результатом наукового осмислення процесуального права, а з іншого — виступає інтелектуальним інструментом впливу на формування та розвиток правового регулювання господарського судочинства.

Зміст доктрини господарського процесуального права охоплює кілька взаємопов'язаних елементів.

По-перше, *теоретичні концепції господарського процесу*, що визначають його природу, функціональне призначення, принципи та місце в системі права. У цьому контексті доктрина формує наукові підходи до розуміння господарського судочинства як спеціалізованої форми судового захисту прав та інтересів учасників господарського обороту, спрямованої на забезпечення стабільності економічних відносин.

По-друге, доктрина включає *наукові моделі процесуального регулювання*, які визначають оптимальні механізми реалізації права на судовий захист у сфері господарської діяльності. Йдеться, зокрема, про моделі доступу до правосуддя, доказування, судового контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, забезпечення процесуальної економії та ефективності судового розгляду.

По-третє, важливою складовою доктрини є *узагальнення судової практики та її наукова інтерпретація*. У цьому аспекті доктрина виконує функцію теоретичного осмислення правозастосовної діяльності, що дозволяє виявляти тенденції розвитку господарського судочинства, формувати узгоджені підходи до застосування процесуальних норм і забезпечувати єдність судової практики.

По-четверте, доктрина включає *наукові підходи до тлумачення норм господарського процесуального законодавства*, які відіграють важливу роль у подоланні прогалин і колізій у правовому регулюванні. Особливе значення це має у сфері господарського судочинства, де складність економічних правовідносин часто зумовлює необхідність гнучкого та системного тлумачення процесуальних норм.

І наостанок, складовою доктрини є *наукові пропозиції щодо вдосконалення законодавства та розвитку господарського судочинства*, які формують концептуальні засади процесуальних реформ. Таким чином, доктрина виступає інтелектуальною та методологічною основою функціонування господарського процесуального права, забезпечуючи системність його розвитку, узгодженість із загальними засадами (принципами) права та адаптацію до нових соціально-економічних викликів.

У сучасній теорії права доктрина розглядається як особливий різновид джерела права — доктринальне джерело, яке не створює правових норм безпосередньо, але суттєво впливає на формування змісту правового регулювання

через правотворчу, інтерпретаційну та правозастосовну діяльність. У цьому контексті доктрина господарського процесуального права виконує **кілька взаємопов'язаних функцій**.

Насамперед, вона має *концептуальну функцію*, оскільки формує теоретичні засади галузі, визначає її принципи, структуру та метод правового регулювання. Саме в межах наукової доктрини були сформульовані ключові ідеї, що визначили сучасну модель господарського судочинства, зокрема принцип процесуальної економії, принципи диспозитивності та змагальності, концепція справедливого судового розгляду, а також модель активної ролі суду у встановленні фактичних обставин справи. Ці положення значною мірою вплинули на формування сучасної редакції ГПК України.

Другою важливою функцією доктрини є *інтерпретаційна функція*, що полягає в забезпеченні наукового тлумачення норм процесуального права. Доктринальні підходи використовуються під час формування правових позицій судів, зокрема ВС, під час вирішення складних процесуальних питань, пов'язаних із застосуванням принципів господарського судочинства, доказуванням, процесуальними строками, допустимістю доказів тощо. У цьому сенсі доктрина є інтелектуальним орієнтиром для правозастосовної діяльності.

Третьою є *правотворча функція* доктрини, що виявляється у її впливі на формування та реформування процесуального законодавства. Більшість сучасних реформ господарського судочинства ґрунтується на наукових концепціях, серед яких особливе значення мають концепція ефективного судового захисту, розвиток електронного правосуддя, запровадження процесуальних фільтрів касаційного перегляду, а також розширення можливостей альтернативного вирішення господарських спорів.

Особливого значення доктрина господарського процесуального права набуває в сучасних умовах функціонування української економіки, що характеризуються високим рівнем невизначеності та структурних трансформацій. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України, запровадження правового режиму воєнного стану, руйнування значної частини виробничої та логістичної інфраструктури, а також необхідність відновлення економіки створюють нові виклики для системи господарського правосуддя. У таких умовах господарське судочинство виконує не лише традиційну функцію вирішення спорів між суб'єктами господарювання, а й важливу роль у забезпеченні економічної безпеки держави та стабільності господарського обороту. Відповідно доктрина господарського процесуального права повинна враховувати нові реалії функціонування економіки, пов'язані з відновленням зруйнованих економічних зв'язків, захистом інвестицій, вирішенням спорів у сфері відбудови та післявоєнної реконструкції. Крім того, суттєвий вплив на розвиток господарського судочинства здійснює цифровізація правосуддя, що виявляється у впровадженні електронного судочинства, дистанційних форм участі у судових засіданнях, використанні електронних доказів, а також застосуванні технологій ШІ в юридичній діяльності. У цьому контексті доктрина господарського процесуального права має сформулювати наукові підходи до правового регулювання нових процесуальних явищ, пов'язаних із цифровою трансформацією правосуддя. Значення доктрини як джерела права виявляється також у її ролі в забезпеченні гармонізації національного процесуального законодавства з європейськими правовими стандартами. Доктрина сприяє адаптації господарського процесуального права до вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі — Конвенції), впровадженню стандартів справедливого судового розгляду, а також використанню рекомендацій

Європейської комісії з ефективності правосуддя (СЕРЕЈ). Крім того, доктрина виконує важливу функцію подолання прогалин у правовому регулюванні, що особливо актуально у сфері господарського судочинства. Розвиток нових економічних явищ (цифрових активів, електронної комерції, інноваційних фінансових інструментів тощо) часто випереджає розвиток законодавства, що зумовлює необхідність наукового осмислення відповідних процесуальних механізмів їхнього судового захисту. Отже, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку правової системи України доктрину господарського процесуального права доцільно розглядати як особливе доктринальне джерело права, що забезпечує концептуальне, методологічне та інтерпретаційне підґрунтя функціонування господарського судочинства та опосередковано формує зміст правового регулювання процесуальних відносин у сфері економічної діяльності.

Новітні тенденції розвитку господарського процесу України крізь призму сучасної доктрини господарського процесуального права

Сучасний етап розвитку господарського процесуального права України характеризується глибокими трансформаційними процесами, що охоплюють не лише нормативний рівень регулювання господарського судочинства, а й доктринальне осмислення його природи, функцій і місця у системі правового регулювання економічних відносин. Прийняття нової редакції ГПК України у 2017 році стало переломним моментом у розвитку господарського судочинства, оскільки заклало основу для формування нової процесуальної моделі розгляду господарських спорів, зорієнтованої на підвищення ефективності правосуддя, посилення гарантій справедливого судового розгляду та інтеграцію національної системи судочинства до європейського правового простору. Водночас подальший розвиток господарського процесуального права демонструє, що реформування процесуального законодавства не є одноразовим актом модернізації, а становить тривалий еволюційний процес, у межах якого відбувається трансформація раніше сформованих доктринальних підходів, формування нових процесуальних інститутів та адаптація господарського судочинства до сучасних соціально-економічних і політико-правових викликів. Належить погодитися з О. А. Беляневич у тому, що в умовах ринкової соціально-орієнтованої економіки, ускладнення відносин у сфері господарювання мета господарського процесуального права, з доктринального погляду, має полягати не тільки в ефективному захисті порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів окремих фізичних та юридичних осіб, а й у забезпеченні правового господарського порядку в країні, що означає необхідність застосування економіко-правового підходу як методології судового пізнання та прийняття рішення у справі господарської юрисдикції; розвитку принципу пропорційності в господарському судочинстві; концентрації справ у господарській юрисдикції [1]. У цьому контексті аналіз новітніх тенденцій розвитку господарського процесуального права набуває особливого значення для розуміння напрямів еволюції сучасної доктрини господарського процесуального права.

Більш ранніми дослідженнями, здійсненими після прийняття нової редакції ГПК України в 2017 році, вже було визначено ключові тенденції розвитку господарського процесуального права [5]. Водночас подальший розвиток господарського судочинства засвідчив, що ці тенденції не залишилися статичними. За минулий період відбулася їх суттєва трансформація, яка виявляється як у зміні змістовного наповнення окремих процесуальних інститутів, так і у формуванні нових доктринальних підходів до організації господарського судочинства.

Однією з найбільш помітних тенденцій розвитку господарського процесуального права, започаткованих реформою 2017 року, стало *істотне*

ускладнення та диференціація процесуальної форми господарського судочинства. Нова редакція ГПК України запровадила низку процесуальних інститутів, які суттєво змінили традиційну модель господарського процесу, сформовану в попередній редакції кодексу. Зокрема, було впроваджено наказне провадження як самостійну спрощену форму судового захисту безспірних вимог, істотно модернізовано інститут доказування шляхом розширення переліку засобів доказування та уточнення процесуальних стандартів їхньої оцінки, посилено механізми процесуальної економії, а також запроваджено нові інструменти управління судовим процесом, спрямовані на підвищення ефективності судового розгляду. Ці зміни відображають перехід від традиційної уніфікованої моделі господарського процесу до диференційованої процесуальної моделі, у межах якої процесуальна форма адаптується до характеру правовідносин, складності спору та обсягу доказового матеріалу. Такий підхід узгоджується із сучасними тенденціями розвитку процесуального права у європейських правових системах, де дедалі більшого значення набуває принцип пропорційності процесуальних засобів, відповідно до якого інтенсивність процесуальних процедур повинна відповідати складності справи та значущості правового конфлікту. Водночас практична реалізація цієї тенденції виявила необхідність більш глибокого доктринального осмислення зіставлення між принципом процесуальної економії та гарантіями справедливого судового розгляду. Якщо на початковому етапі реформи основний акцент робився на оптимізації строків судового розгляду та спрощенні процесуальних процедур, то подальша правозастосовна практика засвідчила, що надмірна орієнтація лише на швидкість судового розгляду може створювати ризики для повноцінної реалізації процесуальних прав учасників процесу. У зв'язку з цим, сучасна доктрина господарського процесуального права поступово зміщує акцент із формального спрощення процесуальних процедур на забезпечення ефективності судового захисту, що передбачає досягнення оптимального балансу між оперативністю судового розгляду та належним рівнем процесуальних гарантій.

У цьому контексті *концепція ефективного судового захисту* [12; 13; 14; 15] поступово формується як один із ключових методологічних орієнтирів розвитку господарського процесуального законодавства та судової практики. Її сутність полягає в забезпеченні такого правового механізму судового захисту, який гарантує не лише формальну можливість звернення до суду, а й реальне, своєчасне та результативне відновлення порушеного права.

Ефективний судовий захист, на нашу думку, доцільно розглядати як комплексну правову категорію, що поєднує два взаємопов'язані елементи — *процесуальну оперативність і належний рівень процесуальних гарантій*. *Процесуальна оперативність* означає таку організацію судового розгляду, за якої вирішення спору здійснюється в розумні строки та без надмірних процедурних ускладнень, здатних перетворити судовий процес на формальну та малоефективну процедуру. Водночас забезпечення оперативності не може досягатися шляхом обмеження процесуальних прав учасників судового процесу, оскільки в такому разі швидкість розгляду справи досягається ціною зниження якості правосуддя. Саме тому другим структурним елементом цієї концепції є *процесуальні гарантії*, які забезпечують дотримання фундаментальних принципів судочинства, зокрема принципів змагальності, рівності сторін, доступу до доказів, мотивованості судових рішень та можливості їх ефективного перегляду. У цьому контексті *ефективність судового захисту* означає не лише швидкість судового розгляду, а й насамперед

здатність процесуального механізму забезпечити ухвалення справедливого, юридично обґрунтованого та такого, що підлягає реальному виконанню, судового рішення.

Формування цієї концепції значною мірою пов'язане з розвитком європейських стандартів правосуддя, насамперед практики ЄСПЛ щодо застосування ст. 6 Конвенції, яка гарантує право на справедливий суд, а також ст. 13 Конвенції, що передбачає право на ефективний засіб юридичного захисту. У рішенні у справі *Kudła v. Poland* (2000) [16] ЄСПЛ підкреслив, що право на ефективний судовий захист передбачає не лише формальний доступ до суду, а й наявність процесуальних механізмів, здатних забезпечити реальне відновлення порушеного права у розумний строк.

У сфері господарського судочинства ця концепція набуває особливої ваги, з огляду на економічну природу господарських правовідносин. Функціонування ринкової економіки потребує високого рівня правової визначеності та оперативного вирішення спорів, оскільки тривале перебування господарських конфліктів у стані судового розгляду негативно впливає на стабільність економічного обороту, інвестиційну привабливість економіки та загальну передбачуваність господарської діяльності. Саме тому сучасна доктрина господарського процесуального права розглядає ефективний судовий захист як системотворювальний та універсальний принцип організації господарського судочинства, який визначає напрями подальшої трансформації процесуальної форми. Зокрема, реалізація цієї концепції зумовлює необхідність оптимізації процесуальної структури розгляду справ, розвитку диференційованих процедур судового провадження, посилення процесуальної концентрації доказів, а також розширення інструментів процесуального менеджменту судового розгляду. Таким чином, концепція ефективного судового захисту формує нову парадигму розвитку господарського процесуального права, у межах якої процесуальна форма оцінюється не лише з позицій формальної відповідності законодавству, а насамперед з погляду її здатності забезпечити реальний, своєчасний і справедливий судовий захист прав і законних інтересів учасників господарських правовідносин.

Істотним напрямом сучасної трансформації господарського процесуального права стало **посилення ролі ВС у забезпеченні єдності та передбачуваності судової практики**. Зазначена тенденція має не лише прикладне, а й виразне доктринальне значення, оскільки відображає зміну самої моделі функціонування господарського судочинства, — від переважно текстуально-нормативного застосування процесуального закону до моделі, в якій дедалі вагомішу роль відіграють узагальнені правові підходи, сформульовані судом касаційної інстанції. Процесуальна реформа 2017 року суттєво змінила механізми касаційного перегляду господарських справ, а також інституційні засади забезпечення єдності правозастосування. Запровадження оновлених процедур касаційного перегляду, нормативне закріплення орієнтального значення висновків щодо застосування норм права, а також процесуальних механізмів відступу від раніше сформованих правових позицій сприяли формуванню більш структурованої та внутрішньо узгодженої системи судових орієнтирів. Унаслідок цього практика ВС почала виконувати не лише контрольну функцію щодо правильності застосування норм матеріального і процесуального права, а й *функцію стабілізації правозастосування*, що особливо важливо у сфері господарських правовідносин, де правова визначеність є однією з передумов стабільності економічного обороту.

Водночас характеристика відповідних правових позицій як «прецедентів» потребує обережності [17]. Українська правова система не належить до класичних прецедентних систем загального права, а тому судові рішення не можуть розглядатися

як формально автономне джерело права в тому значенні, яке притаманне *common law* [18]. Сучасна судова практика об'єктивно засвідчує зростання нормоорієнтованого значення висновків ВС щодо застосування норм права [19]. Саме тому коректніше говорити не про становлення прецедентного права у формальному значенні, а про розвиток у межах національної правової системи прецедентоподібного механізму забезпечення єдності судової практики, за якого правові позиції ВС набувають підвищеної регулятивної ваги у процесі тлумачення та застосування законодавства. Такий підхід має особливу цінність саме для господарського процесуального права. Специфіка господарського судочинства полягає в тому, що його ефективність значною мірою залежить від передбачуваності процесуальних наслідків, одноманітності підходів до тлумачення процесуальних інститутів, а також від стабільності критеріїв оцінки належності доказів, допустимості процесуальної поведінки сторін, меж судового розсуду та умов реалізації права на судовий захист. За відсутності сталої та послідовної практики касаційної інстанції навіть якісно сформульований процесуальний закон не здатний повною мірою забезпечити єдність правозастосування, оскільки значна кількість процесуальних норм має оціночний, рамковий або функціонально відкритий характер. Саме в цій площині правові позиції ВС набувають особливого значення як інструмент конкретизації змісту процесуального регулювання. Йдеться про формування нової моделі взаємодії законодавства, судової практики та юридичної доктрини. Законодавець визначає нормативну конструкцію процесуальної форми; ВС забезпечує її уніфіковане тлумачення та однакове застосування; юридична доктрина, своєю чергою, здійснює теоретичне осмислення, критичну оцінку та концептуалізацію сформованих підходів. Саме така триєдина взаємодія сьогодні дедалі більше визначає реальний механізм розвитку господарського процесуального права. За цих умов судова практика перестає бути лише емпіричним матеріалом для науки і постає як один із ключових чинників доктринального розвитку галузі. Отже, сучасна доктрина господарського процесуального права обґрунтовано розглядає практику ВС не просто як сукупність актів правозастосування, а як вагомий елемент механізму правового регулювання господарських процесуальних відносин, що забезпечує єдність тлумачення процесуальних норм, підвищує рівень правової визначеності, зміцнює передбачуваність судових рішень і тим самим сприяє реалізації фундаментального для господарського судочинства стандарту ефективного судового захисту.

Попри беззаперечне значення посилення ролі ВС у забезпеченні єдності судової практики, зазначена тенденція має і зворотний бік, який у сучасній доктрині господарського процесуального права дедалі частіше стає предметом критичного осмислення. Йдеться передусім про ризики дестабілізації правозастосування, що виникають унаслідок надмірної динамічності судових правових позицій, а також про інституційні особливості формування складу ВС, які можуть впливати на сталість сформованих підходів до тлумачення норм права. Однією з фундаментальних цінностей господарського судочинства є правова визначеність (*legal certainty*), яка забезпечує передбачуваність правових наслідків поведінки учасників економічного обороту. У сфері господарських правовідносин стабільність правових орієнтирів має особливе значення, оскільки суб'єкти господарювання будують свою економічну діяльність, інвестиційні рішення та договірні моделі, виходячи з певного прогнозованого розуміння правового регулювання. У таких умовах різкі або часті зміни судових правових позицій можуть створювати ефект нормативної нестабільності, який за своїми наслідками іноді наближається до змін законодавства, але відбувається без передбачуваної процедури законодавчого процесу. Особливо гостро ця проблема виявляється у діяльності Великої Палати (надалі — ВП) ВС, яка відповідно до законодавства виконує функцію

забезпечення єдності судової практики та має повноваження відступати від правових позицій касаційних судів у складі ВС. У теоретичній моделі такий механізм має забезпечувати стабілізацію правозастосування. Проте на практиці виникає інша тенденція: періодична зміна персонального складу ВП може призводити до суттєвого перегляду раніше сформованих правових підходів. З огляду на те, що склад ВП формується на певний строк і з часом оновлюється, кожна нова конфігурація суддівського складу може по-іншому оцінювати попередні правові позиції. Унаслідок цього іноді виникають ситуації, коли сформована раніше доктрина застосування певних норм фактично переглядається або навіть радикально змінюється. У деяких випадках такі зміни мають настільки глибокий характер, що суттєво трансформують усталені підходи до вирішення цілих категорій спорів, що створює для правозастосування ефект своєрідного «перезапуску» правових орієнтирів.

З позицій доктрини господарського процесуального права така ситуація породжує кілька проблем. По-перше, надмірна варіативність правових позицій ВС може підірвати принцип правової визначеності, який визнається одним із ключових елементів верховенства права та неодноразово підкреслювався у практиці ЄСПЛ. ЄСПЛ послідовно наголошує, що правова система повинна забезпечувати достатній рівень передбачуваності правозастосування, а судова практика має бути достатньо стабільною, щоб учасники правовідносин могли орієнтувати свою поведінку на сформовані правові підходи. По-друге, часті відступи від раніше сформованих правових позицій можуть створювати дисбаланс між функціями законодавця і суду. У ситуаціях, коли судова практика фактично змінює зміст правового регулювання без внесення змін до законодавства, виникає ризик розмивання меж між правотворчістю і правозастосуванням. Це особливо чутливо для процесуального права, де процесуальна форма повинна забезпечувати стабільність і передбачуваність процедурних правил. По-третє, нестабільність судових правових позицій ускладнює формування цілісної наукової доктрини господарського процесуального права. Юридична доктрина традиційно спирається на узагальнення стабільної судової практики, яка дозволяє виявляти закономірності правозастосування та формулювати теоретичні конструкції. Якщо ж практика касаційної інстанції демонструє високий рівень мінливості, доктринальне осмислення відповідних інститутів значно ускладнюється. По-четверте, постійна зміна правових підходів може негативно впливати на довіру до судової системи, оскільки для учасників господарських правовідносин виникає відчуття нестабільності правових орієнтирів. У результаті навіть обґрунтовані та виправдані зміни судової практики можуть сприйматися як непослідовність або непередбачуваність правосуддя. Зазначене не означає, що судова практика повинна бути абсолютно незмінною. Навпаки, еволюція правових позицій є природним елементом розвитку права, особливо в умовах динамічних соціально-економічних процесів. Проте така еволюція, вважаємо, повинна відбуватися поступово, бути належним чином аргументованою та супроводжуватися чітким поясненням причин відступу від попередніх правових позицій. Лише за таких умов зміна судових підходів сприятиме розвитку права, а не створюватиме ефект правової нестабільності. У цьому контексті сучасна доктрина господарського процесуального права дедалі більше акцентує увагу на необхідності балансу між динамічністю та стабільністю судової практики. ВС, забезпечуючи розвиток правових підходів, водночас повинен дотримуватися принципу інституційної послідовності правових позицій. Саме такий баланс дозволяє поєднати еволюційний розвиток права з ключовою вимогою господарського судочинства — забезпеченням високого рівня правової визначеності та передбачуваності правозастосування.

Однією з найбільш виразних новітніх тенденцій розвитку господарського процесуального права України є **цифровізація судочинства**. У сучасній теорії процесуального права поняття цифровізації судочинства використовується для позначення комплексного процесу трансформації організації та здійснення правосуддя під впливом цифрових технологій [20; 21; 22; 23]. На відміну від суто технічної інформатизації або автоматизації діяльності судів, цифровізація має системний характер і охоплює не лише інструментальну модернізацію судової інфраструктури, а й зміну процесуальної форми, способів реалізації процесуальних прав і механізмів взаємодії між судом та учасниками судового процесу. Для цілей цього дослідження **цифровізація судочинства** — це системний процес інституційної, організаційної та процесуальної трансформації здійснення правосуддя, що полягає у впровадженні та інтеграції цифрових технологій у всі стадії судового провадження, унаслідок чого змінюються способи ініціювання судового розгляду, вчинення процесуальних дій, подання і дослідження доказів, комунікації між судом та учасниками процесу, фіксації та зберігання процесуальної інформації, з метою підвищення ефективності судового захисту, забезпечення доступу до правосуддя та оптимізації функціонування судової системи за умови збереження належного рівня процесуальних гарантій.

У структурному аспекті цифровізація судочинства охоплює кілька взаємопов'язаних компонентів:

1) *технологічний компонент*, що полягає у використанні цифрових платформ і інформаційних систем для здійснення процесуальних дій, електронного документообігу, дистанційної участі у судових засіданнях, електронної ідентифікації учасників процесу та фіксації перебігу судового розгляду;

2) *процесуальний компонент*, який передбачає трансформацію процесуальної форми через запровадження електронних способів подання процесуальних документів, дослідження електронних доказів, електронного повідомлення учасників процесу та інших цифрових механізмів здійснення процесуальних прав і обов'язків;

3) *інституційний компонент*, що пов'язаний зі створенням і функціонуванням єдиних інформаційних систем судової влади, які забезпечують інтегроване середовище здійснення судочинства;

4) *гарантійний компонент*, який полягає у забезпеченні відповідності цифрових форм здійснення правосуддя фундаментальним принципам судочинства — доступу до правосуддя, змагальності, рівності сторін, справедливого судового розгляду, правової визначеності та захисту персональних даних.

Належить визнати, що цифровізація судочинства — це один із ключових напрямів модернізації правосуддя у XXI столітті. Вона формує нову парадигму розвитку процесуального права, у межах якої процесуальна форма набуває гібридного характеру, поєднуючи традиційні юридичні процедури з цифровими механізмами їх реалізації. Водночас сучасна правова доктрина виходить із того, що цифровізація судочинства не може розглядатися як самостійна цінність. Її нормативне та інституційне впровадження має підпорядковуватися основній функції правосуддя — забезпеченню ефективного судового захисту прав і законних інтересів. Саме тому ключовим критерієм оцінки цифрових трансформацій судової системи є їхня здатність підвищувати доступність, ефективність і передбачуваність судового розгляду без порушення фундаментальних процесуальних гарантій [24; 25; 26; 27; 28]. Таким чином, цифровізація судочинства в сучасній доктрині процесуального права виступає не лише технологічною модернізацією судової

діяльності, а й комплексним правовим явищем, що трансформує модель здійснення правосуддя, структуру процесуальної форми та механізми реалізації права на судовий захист.

Варто наголосити, що значення цифровізації судочинства не може зводитися до запровадження окремих технічних інструментів у діяльність суду. Йдеться про значно глибший процес — трансформацію самої процесуальної форми під впливом цифрових технологій, унаслідок чого змінюються способи ініціювання провадження, подання і обміну процесуальними документами, участі в судовому засіданні, фіксації процесуальних дій, комунікації суду з учасниками справи та загалом архітектура господарського судочинства. Правову основу цієї трансформації в Україні становлять, зокрема, приписи щодо функціонування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ЄСІКС), а також спеціальне регулювання підсистем «Електронний кабінет», «Електронний суд» і відеоконференцз'язку. У цьому контексті цифровізацію господарського судочинства доцільно розглядати не як допоміжну сервісну модернізацію, а як значущий етап еволюції господарського процесуального права, що безпосередньо впливає на зміст сучасного розуміння доступу до правосуддя, процесуальної економії, розумного строку розгляду справи, концентрації процесуального матеріалу та належного процесуального менеджменту. Саме тому цифровізація виступає не лише організаційною, а й концептуальною категорією. Вона змінює уявлення про допустимі способи реалізації процесуальних прав та про належний стандарт процесуальної поведінки суду й учасників справи.

Запровадження електронного суду, обов'язковості або квазіобов'язковості використання електронних кабінетів для окремих суб'єктів, електронного документообігу, електронного надсилання судових рішень та інших процесуальних документів, а також участі в засіданні в режимі відеоконференції вже засвідчує, що господарський процес в Україні відходить від моделі, побудованої переважно на паперовому документообігу і фізичній присутності учасників, до гібридної електронно-процесуальної моделі. Водночас саме поняття «цифровізація» в господарському процесі слід тлумачити ширше, ніж просте «оцифрування» паперових процедур. Її сутність полягає у перенесенні частини юридично значимих процесуальних дій в електронне середовище із наданням таким діям самостійного процесуального значення. Звідси випливає, що цифровізація породжує новий напрям доктринальних досліджень — *цифрову модель господарського процесу*. Її зміст охоплює щонайменше три взаємопов'язані аспекти. Перший — *інституційний*, пов'язаний із функціонуванням ЄСІКС та її підсистем як нормативно визначеного середовища вчинення процесуальних дій. Другий — *процедурний*, який стосується зміни способів подання позову, доказів, заяв і клопотань, а також способів судового виклику, повідомлення та фіксації перебугу процесу. Третій — *гарантійний*, оскільки цифровізація неминуче порушує питання про збереження належного рівня процесуальних гарантій у новій технологічній конфігурації процесу. Саме останній аспект є принципово важливим для сучасної доктрини господарського процесуального права. Цифровізація не може оцінюватися лише через її очевидні переваги — швидкість комунікації, скорочення транзакційних витрат, зменшення часових і просторових бар'єрів доступу до суду, підвищення керованості процесу та зручність процесуальної взаємодії. Таке одновимірне бачення було б методологічно недостатнім. Її доктринальна оцінка має виходити з потреби поєднання процесуальної оперативності з належним рівнем процесуальних гарантій. Інакше кажучи, цифровізація є виправданою лише тією мірою, якою вона підсилює, а не послаблює ефективний судовий захист.

У зв'язку з цим, цифровізація господарського судочинства має подвійний ефект. З одного боку, вона реально розширює доступ до правосуддя, особливо в умовах територіальної мобільності суб'єктів господарювання, воєнних ризиків, потреби в дистанційній участі у процесі, а також необхідності оперативного реагування на порушення прав у сфері економічного обороту. Нормативне врегулювання функціонування підсистем ЄСІКС та процедури відеоконференцз'язку підтверджує, що законодавець і органи суддівського врядування розглядають електронну форму процесуальної взаємодії як повноцінний, а не допоміжний канал реалізації процесуальних прав. З іншого боку, цифровізація актуалізує низку складних правових проблем, які не можуть бути ігноровані в доктрині господарського процесуального права.

Ідеться, насамперед, про:

- 1) ризик звуження реального доступу до правосуддя для учасників, які мають нерівні технічні можливості або різний рівень цифрової спроможності;
- 2) ризики для принципів змагальності та рівності сторін, якщо одна зі сторін об'єктивно має вищу технологічну спроможність або кращий доступ до електронної інфраструктури;
- 3) проблеми автентичності, належності й допустимості електронних доказів, а також надійності електронної ідентифікації;
- 4) ризики кібербезпеки, конфіденційності та захисту процесуальних даних;
- 5) небезпеку технократичного спрощення процесу, коли швидкість починає домінувати над справедливістю та належною процедурою.

Саме тому в сучасній доктрині господарського процесуального права цифровізацію належить сприймати, на нашу думку, як процес, що вимагає перебудови балансу між технологічною ефективністю та юридичною надійністю процесуальної форми. Вона не скасовує класичних процесуальних принципів, а навпаки, ставить питання про нові способи їх забезпечення в електронному середовищі. Змагальність у цифровому процесі означає не лише формальну можливість подати документи онлайн, а й реальну здатність своєчасно ознайомитися з матеріалами, відреагувати на доводи іншої сторони, бути почутим судом і не зазнати процесуальних втрат через технічні збої або цифрову асиметрію. Рівність сторін у такому процесі набуває також технологічного виміру. У цьому сенсі цифрова модель господарського процесу не може бути зведена до тези про «повністю електронне правосуддя» як самодостатню мету. Більш коректно вести мову про функціонально збалансовану цифрову трансформацію господарського судочинства, за якої електронні інструменти інтегруються в процесуальну форму відповідно до вимог справедливого суду, правової визначеності, пропорційності та ефективного судового захисту. Тому перспективою розвитку є не просто «оцифрування» всіх процесуальних дій, а формування такої моделі *e-justice*, у якій електронне середовище підвищує якість правосуддя, а не лише його швидкість.

Українська модель цифровізації господарського судочинства розвивається не ізольовано, а в руслі загальноєвропейської тенденції цифрової трансформації правосуддя, що передбачає інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій у процесуальну форму здійснення судочинства. Водночас для господарського процесуального права України принципово важливо, щоб цифровізація не перетворилася на самостійну цінність, відірвану від функціонального призначення господарського судочинства. Її істинний сенс полягає в іншому, — у створенні процесуальної моделі, здатної забезпечити оперативний, економічно раціональний, технологічно сучасний, але водночас справедливий та юридично надійний розгляд

господарських спорів. Саме в такому значенні цифровізація повинна розглядатися як один із центральних напрямів розвитку сучасної доктрини господарського процесуального права.

Ще однією визначальною тенденцією сучасного розвитку господарського процесуального права є **посилення ролі принципу процесуальної концентрації**. Цей принцип відображає таку модель організації господарського судочинства, за якої основний фактичний і доказовий матеріал, а також ключові процесуальні позиції сторін мають бути зосереджені на початкових стадіях процесу в межах установлених законом або судом процесуальних строків. Йдеться не лише про формальне обмеження часу для вчинення процесуальних дій, а й про системну організацію судового процесу, спрямовану на своєчасне формування предмета спору, визначення меж доказування та запобігання зловживанню процесуальними правами.

З метою нашого дослідження **принцип процесуальної концентрації** доцільно визначити як *засади́ний принцип організації судового процесу, відповідно до якого процесуальний матеріал справи (вимоги сторін, заперечення, фактичні обставини, докази та інші процесуальні засоби) має бути поданий учасниками провадження у визначені законом або судом процесуальні строки, переважно на початкових стадіях судового розгляду, з метою забезпечення впорядкованості процесу, процесуальної економії, передбачуваності судового розгляду та своєчасного і справедливого вирішення спору*.

Зміст принципу процесуальної концентрації охоплює кілька взаємопов'язаних елементів. По-перше, *часову концентрацію процесуального матеріалу*. Цей елемент передбачає, що основний фактичний та доказовий матеріал має бути представлений сторонами у визначений процесуальний момент, а не довільно протягом усього судового провадження. Така концентрація дозволяє чітко окреслити предмет спору, визначити межі доказування та забезпечити ефективне планування судового розгляду. По-друге, *структурну впорядкованість судового процесу*. Концентрація процесуального матеріалу сприяє логічній побудові судового розгляду, за якої послідовно формується предмет спору, визначаються спірні фактичні обставини, встановлюються межі доказування, після чого здійснюється дослідження доказів та приймається судове рішення. По-третє, *запобігання зловживанню процесуальними правами*. Одним із функціональних призначень цього принципу є мінімізація можливостей для затягування судового розгляду шляхом поетапного подання нових доказів або процесуальних заяв на пізніх стадіях процесу. По-четверте, *забезпечення процесуальної економії*. Концентрація процесуального матеріалу дозволяє уникнути надмірних процесуальних дій та повторних процедур, що сприяє більш раціональному використанню процесуального часу суду і сторін.

Водночас принцип процесуальної концентрації має системний характер і функціонує у взаємозв'язку з іншими фундаментальними принципами судочинства, зокрема принципами змагальності, диспозитивності, пропорційності процесуальних засобів, процесуальної економії та розумності строків судового розгляду [29]. Водночас концентрація процесуального матеріалу не може розглядатися як абсолютна цінність. Надмірна формалізація вимог концентрації здатна призвести до непропорційного обмеження права сторін на подання доказів, права бути вислуханим та права на повне з'ясування обставин справи. Саме тому реалізація цього принципу повинна здійснюватися в поєднанні з гарантіями справедливого судового розгляду та принципом пропорційності.

У господарському судочинстві принцип процесуальної концентрації набуває особливої ваги з огляду на економічну природу спорів, що розглядаються господарськими судами. Функціонування економічного обороту потребує швидкого та передбачуваного вирішення конфліктів, оскільки затягування судового розгляду призводить до зростання трансакційних витрат, правової невизначеності та дестабілізації господарських відносин. У цьому контексті процесуальна концентрація є важливим інструментом забезпечення ефективного судового захисту у сфері господарських правовідносин. Ефективна реалізація цього принципу значною мірою залежить від активної процесуальної ролі суду. У сучасній моделі господарського судочинства суд не може обмежуватися лише пасивною роллю арбітра, який реагує на процесуальні дії сторін. Навпаки, забезпечення концентрації процесуального матеріалу передбачає належне судове керівництво процесом, що включає своєчасне визначення предмета доказування, встановлення розумних строків для подання доказів, запобігання зловживанню процесуальними правами та організацію судового розгляду таким чином, щоб процесуальна активність сторін не перетворювалася на інструмент затягування процесу.

У сучасній доктрині господарського процесуального права зазначена тенденція пов'язана з розвитком *концепції процесуального менеджменту судового розгляду*, відповідно до якої судове провадження має бути впорядкованим, керованим і логічно структурованим процесом, спрямованим на своєчасне та справедливе вирішення спору. Йдеться про модель організації судового провадження, за якої суд не обмежується пасивною роллю арбітра між сторонами, а здійснює активне управління процесуальною динамікою справи з метою забезпечення ефективного, своєчасного та пропорційного судового розгляду. Сутність цієї концепції полягає у раціональній організації процесу шляхом концентрації процесуального матеріалу на ранніх стадіях провадження, встановлення чітких процесуальних строків, контролю за належним виконанням сторонами процесуальних обов'язків, визначення оптимальної послідовності процесуальних дій та запобігання зловживанню процесуальними правами. Суд виступає не лише гарантом дотримання процесуальної форми, а й менеджером судового процесу, який формує процесуальний графік розгляду справи, визначає обсяг і порядок дослідження доказів, сприяє концентрації доказового матеріалу та забезпечує пропорційність процесуальних засобів поставлених меті судового розгляду. Такий підхід спрямований на досягнення балансу між процесуальною оперативністю та належним рівнем процесуальних гарантій і становить один із ключових інструментів реалізації концепції ефективного судового захисту, що формується в сучасній європейській та національній процесуальній доктрині.

Отже, посилення ролі принципу процесуальної концентрації відображає глибшу трансформацію сучасної моделі господарського судочинства — перехід від переважно формально-стадійної організації процесу до моделі керованого, пропорційного та функціонально орієнтованого судового розгляду. Це свідчить про зміщення акценту з формального дотримання процедурних стадій на забезпечення ефективного, своєчасного та справедливого судового захисту прав і законних інтересів учасників господарських правовідносин.

Доктрина господарського процесуального права в умовах воєнного стану: між стабільністю та адаптивністю

Воєнний стан став для господарського процесуального права України не лише зовнішнім викликом, а й критерієм перевірки його нормативної та інституційної спроможності. Його вплив виявився значно глибшим, ніж суто

тимчасова адаптація окремих процесуальних механізмів [30; 31]. Фактично йдеться про випробування системи господарського судочинства на здатність забезпечити безперервність судового захисту в умовах руйнування звичних організаційних, територіальних і комунікаційних передумов правосуддя. Саме тому воєнний досвід має оцінюватися не як сукупність ситуативних відступів від «мирної» моделі судочинства, а як джерело доктринально значущих висновків щодо меж гнучкості господарської процесуальної форми, стійкості її засад і напрямів подальшої еволюції.

Насамперед воєнний стан актуалізував *принцип безперервності правосуддя* в його розширеному, інституційному значенні. Якщо в класичному процесуальному розумінні безперервність стосувалася передусім логіки й цілісності судового розгляду, то в умовах збройної агресії вона набула змісту конституційного імперативу незупинності самої функції судового захисту. Право на судовий захист не може втрачати реального змісту лише тому, що держава перебуває в умовах війни. Навпаки, саме в таких умовах його гарантування набуває підвищеної ваги. Звідси випливає важливий висновок: безперервність правосуддя слід розглядати не як технічну ознаку процесу, а як функціональну вимогу до всієї системи господарського судочинства, що охоплює організаційну мобільність судів, збереження юрисдикційної доступності, адаптацію процедур та підтримання мінімально необхідного стандарту процесуальних гарантій. Воєнний «стрес-тест» показав, що господарське судочинство України виявило вищий рівень інституційної стійкості, ніж це могло видаватися на початку повномасштабного вторгнення. Попри переміщення судів, евакуацію працівників, руйнування судової інфраструктури та нерівномірність безпекової ситуації, господарські суди загалом зберегли функціональну безперервність. Цей результат не можна пояснити лише організаційною витривалістю системи, оскільки він значною мірою став можливим завдяки попередньо створеному технологічному підґрунтя електронного судочинства, яке з допоміжного сервісу перетворилося на один із базових механізмів підтримання доступу до правосуддя. Водночас саме війна виявила і межі цієї стійкості: територіальну нерівномірність доступу до суду, залежність процесуальних можливостей сторін від безпекового середовища, ускладнення виконання судових рішень, а також вразливість учасників процесу, які перебувають на тимчасово окупованих або прифронтових територіях тощо. Отже, воєнний досвід підтвердив, що інституційна стійкість господарського судочинства не є тотожною повноті реалізації права на справедливий суд. Система може функціонувати, але ступінь реальної доступності правосуддя для різних груп суб'єктів залишається нерівним.

У цьому контексті особливого значення набуває питання про те, які елементи господарської процесуальної форми виявилися дійсно базовими, тобто такими, що зберігають нормативну й функціональну силу навіть у надзвичайних умовах. Аналіз воєнної практики дає підстави стверджувати, що найбільшу стійкість продемонстрували не окремі технічні процедури, а фундаментальні конструкції процесу: змагальність, диспозитивність, багаторівневість судового контролю, — а також інструменти оперативного тимчасового захисту, зокрема забезпечення позову. Це свідчить про те, що ядро господарського процесуального права становлять не формальні стадії чи звичні організаційні моделі розгляду справи, а ті правові засади, які забезпечують справедливість, керованість і результативність судового захисту навіть за умов вимушеної процесуальної редукції. Саме тому воєнний досвід дає змогу точніше окреслити внутрішню ієрархію елементів господарського процесу. Не все, що є традиційним, є доктринально незамінним, і не все, що змінюється під час війни, означає руйнування процесуальної моделі.

Водночас війна виявила низку зон напруги, в яких усталені концепції потребують не косметичного коригування, а сутнісного переосмислення. Передусім це стосується *принципу гласності*. Умови воєнного стану продемонстрували, що відкритість судового розгляду не може тлумачитися як абсолютний принцип поза межами безпекового контексту та публічного інтересу в охороні чутливої інформації. Однак із цього не випливає допустимість його довільного обмеження. Точнішим є підхід, за яким у воєнний період відбувається не скасування гласності, а її пропорційне перепроєктування: відкритість залишається загальним правилом, але межі її реалізації визначаються критерієм конституційно виправданої необхідності.

Аналогічно потребує переосмислення *принцип процесуальної рівності сторін*. Війна наочно показала, що формальна рівність процесуальних прав не гарантує фактичної рівності процесуальних можливостей. Якщо одна сторона перебуває в безпечному регіоні, має стабільний зв'язок, доступ до представника і документів, а інша — на окупованій чи прифронтовій території, то однакове застосування нейтральних правил може породжувати фактичну процесуальну нерівність. Звідси випливає висновок, що у воєнних умовах принцип рівності сторін має тлумачитися не суто формально, а крізь призму реальної спроможності учасника реалізувати свої процесуальні права. Це, своєю чергою, посилює значення судової дискреції як інструмента відновлення процесуального балансу, але водночас потребує чітких критеріїв, щоб така дискреція не перетворювалася на довільність.

Не менш показовим є переосмислення *принципу безпосередності*. Масове застосування відеоконференцій і дистанційної участі в засіданнях засвідчило, що фізична присутність у залі суду не є самоцінною ознакою справедливого процесу. Вона є лише одним із можливих способів реалізації права бути вислуханим, брати участь у дослідженні доказів і взаємодіяти з судом. За умов належної ідентифікації учасників, стабільного двостороннього зв'язку, можливості висловити позицію та реагувати на дії інших учасників дистанційний формат не суперечить стандартам справедливого судочинства. Саме тут доречно говорити про доктринальне формування *принципу цифрової достатності*: електронний формат провадження може вважатися процесуально достатнім, якщо він забезпечує не нижчий рівень реалізації процесуальних прав, ніж традиційна очна модель. Новизна такого підходу вбачається в тому, що електронне судочинство пропонується розглядати не як додатковий сервіс чи тимчасовий компроміс, а як повноцінний спосіб здійснення господарського правосуддя, легітимність якого визначається не формою комунікації, а якістю процесуальних гарантій. Водночас ця концепція має і зворотний бік, на чому ми вже раніше наголошували, оскільки цифровізація не може бути догматизована. Якщо для окремих категорій учасників цифровий формат є менш доступним, то держава зобов'язана розглядати забезпечення цифрового доступу до правосуддя як складову реального доступу до суду, а не як питання лише технічної зручності.

Однією з найпомітніших адаптацій стало *розширення можливостей поновлення процесуальних строків*. Проте наукова цінність цього явища полягає не в самій по собі «лібералізації» строкового режиму, а в уточненні природи процесуального строку. Воєнна практика переконливо показала, що строк не є автономною процесуальною цінністю, — він має слугувати правовій визначеності, дисципліні та завершеності процесу, але не може перетворюватися на інструмент відмови в судовому захисті в ситуаціях, коли дотримання строку об'єктивно зірване бойовими діями, окупацією, переміщенням особи чи втратою доступу до комунікацій. Отже, воєнний досвід посилив тезу про підпорядкований характер процесуальної форми щодо цілей судового захисту: строк має охороняти справедливість процесу, а

не підміняти її. Водночас це не означає відмови від процесуальної дисципліни. Навпаки, сучасна доктрина процесуалістики має виробити більш диференційований стандарт оцінки поважності причин пропуску строку, в якому поєднуюватимуться гнучкість, доказовість і передбачуваність судового підходу.

Особливої уваги потребує й *механізм передачі справ між судами* у випадках, коли первісно визначений суд не здатний здійснювати правосуддя. З практичного погляду, це рішення беззаперечно виправдане, оскільки забезпечує функціональну безперервність судового захисту. Проте воно торкається класичної конструкції підсудності, яка традиційно пов'язує спір із конкретним судом на підставі закону. Военний досвід показує, що підсудність не може більше тлумачитися лише як статичний територіальний зв'язок. Дедалі більшого значення набуває її функціональний аспект, тобто здатність забезпечити реальний, а не номінальний доступ до компетентного суду. Можна зробити висновок про *формування концепції функціональної підсудності*, за якої визначальним стає не лише попередньо встановлений територіальний критерій, а й фактична спроможність суду здійснювати правосуддя в конкретних умовах. Такий підхід не скасовує принципу законного суду, але вимагає його сучасного переосмислення в координатах інституційної мобільності та цифровізації. Відтак концепція функціональної підсудності, що формується під впливом умов воєнного стану, полягає у гнучкому визначенні юрисдикційної компетенції судів з урахуванням їх фактичної спроможності здійснювати правосуддя в конкретних безпекових та організаційних умовах. На відміну від традиційної моделі територіальної підсудності, яка базується на стабільному адміністративно-територіальному розподілі судової системи, функціональна підсудність орієнтується насамперед на забезпечення безперервності здійснення правосуддя та ефективного доступу до суду. Її сутність полягає у можливості тимчасового перерозподілу справ між судами залежно від їх інституційної спроможності здійснювати судочинство, зокрема з огляду на безпекову ситуацію, евакуацію судів, обмеження роботи судової інфраструктури або неможливість здійснення правосуддя на певній території. Таким чином, підсудність у воєнних умовах набуває не лише територіального, а й функціонального виміру, спрямованого на збереження ефективності судового захисту та стабільності правосуддя навіть у час системних криз.

III у господарському судочинстві: виклик доктрині господарського процесуального права чи її еволюція?

Інтеграція III у сферу господарського судочинства не може бути зведена ані до технічної модернізації судової діяльності, ані до спрощеної дихотомії «допустимо/недопустимо». Її справжній зміст полягає в тому, що III вперше настільки інтенсивно втручається не лише в зовнішню організацію процесу, а й у його доктринальне ядро — уявлення про природу доказування, межі суддівського розсуду, зміст змагальності, вимоги до мотивованості рішення та параметри справедливого суду. Саме тому питання про III у господарському судочинстві є питанням не технологічної доцільності, а меж допустимої трансформації самої процесуальної форми. Звідси впливає ключова теза: III є еволюційно прийнятним лише доти, доки він посилює спроможність суду реалізувати принципи господарського процесуального права, а не підміняє їх власною алгоритмічною логікою. У цьому контексті принципи господарського судочинства слід розглядати не як декларативний перелік загальних орієнтирів, а як нормативно-доктринальну матрицю, яка визначає допустимі межі будь-якої процесуальної інновації. Тому перевірка III на сумісність із господарським процесом має здійснюватися не через

призму технічної ефективності, а через його вплив на функціонування засадничих процесуальних принципів.

Саме такий підхід дає змогу виявити кілька системних проблем.

По-перше, *принцип безпосередності вступає у новий змістовний конфлікт з алгоритмічним посередництвом*. Якщо доказ попередньо структурується, ранжується, фільтрується або інтерпретується алгоритмом, між судом і доказовим матеріалом виникає проміжна когнітивна ланка, яка потенційно змінює спосіб суддівського сприйняття. Однак це не означає автоматичної несумісності ІІІ з принципом безпосередності. Значення має інше, — чи зберігає суд реальний контроль над змістом доказу і чи має можливість самостійно перевірити той матеріал, який був попередньо оброблений системою. Отже, безпосередність у цифрову добу має тлумачитися не формально, як фізична відсутність будь-якого технічного посередника, а функціонально — як незамінність особистого суддівського сприйняття та оцінки доказу. Потрібно переосмислити безпосередність не як заборону технологічного посередництва взагалі, а як заборону такого посередництва, яке витісняє інтелектуальну участь суду в дослідженні доказів.

По-друге, *інтеграція ІІІ радикально актуалізує проблему змагальності та рівності сторін*. У традиційному процесуальному розумінні змагальність забезпечується формально рівними процесуальними правами. Проте в умовах алгоритмізації цього вже недостатньо. Якщо одна сторона використовує системи предиктивної аналітики, інструменти пошуку прихованих закономірностей у масивах даних, автоматизовану побудову процесуальної стратегії або технології оцінки перспектив спору, а інша сторона об'єктивно позбавлена такого доступу, виникає не просто ресурсна, а структурна процесуальна нерівність нового типу. Її не можна адекватно описати традиційними категоріями нерівності сторін, оскільки вона має самовідтворюваний характер: технологічно сильніший учасник отримує перевагу не лише у швидкості та якості підготовки позиції, а й у здатності передбачати поведінку процесуальної системи. Звідси випливає одна з ключових тез: принцип змагальності в епоху ІІІ повинен інтерпретуватися не лише як формальна рівність прав, а й як вимога субстантивної збалансованості процесуальних можливостей, включно з доступом до значущих цифрових інструментів або принаймні до механізмів нейтралізації алгоритмічної переваги опонента. Саме звідси випливає необхідність процесуального інституту алгоритмічного розкриття — обов'язку повідомляти про використання ІІІ-інструменту тоді, коли він істотно впливає на формування доказової або правової позиції сторони.

По-третє, *одна з найгостріших доктринальних проблем виникає у площині мотивованості судового рішення*. Якщо суд у будь-якій формі спирається на результат роботи ІІІ-системи, зокрема під час аналізу доказів, виявлення невідповідностей, прогнозування ризиків або підготовки проекту процесуального документа, постає питання про межі допустимого використання непоояснюваних алгоритмів. Судове рішення втрачає свою правову якість не тоді, коли суд використовує технологічний інструмент, а тоді, коли він не здатний раціонально відтворити шлях формування власного висновку. Саме тому непрозора модель «чорної скриньки» є не просто технічною вадою, а несумісною з природою судового акта. Мотивованість рішення у господарському процесі означає не опис результату, а юридично верифіковане пояснення причин, з яких суд дійшов певного висновку. Звідси — нова конструкція пояснюваного правосуддя як спеціального процесуального стандарту використання ІІІ. Будь-яке алгоритмічне втручання у формування судового переконання є допустимим лише за умови, що його роль

піддається розкриттю, причинному поясненню та перевірці сторонами і судом вищої інстанції. Тут пояснюваність трактується не як технічна бажаність, а як процесуально-правова умова легітимності застосування ІІІ у судочинстві.

По-четверте, *ІІІ змінює саме уявлення про доказування*. Чинна система засобів доказування не охоплює результат алгоритмічного аналізу як самостійну доказову категорію. Водночас прирівнювання його до висновку експерта є лише частково виправданим, оскільки між ними існують принципові відмінності: експерт персонально відповідальний за свій висновок, його можна допитати, а методика підлягає фаховій перевірці; комерційна ІІІ-система з закритою архітектурою таких властивостей не має. Тому висновок алгоритму не може безпосередньо інтегруватися в наявну доказову систему без створення спеціального процесуального режиму. У цьому контексті обґрунтованою є пропозиція щодо виокремлення технологічного аналітичного висновку як особливого виду процесуально релевантної інформації, допустимість якої залежить від верифікованості алгоритмічної моделі, якості даних, можливості незалежної перевірки та обов'язкового людського контролю над її використанням. Назріла відтак потреба у формуванні окремої доктринальної конструкції для результатів ІІІ-аналізу, що дозволяє уникнути як їх необґрунтованої легалізації в межах старих доказових форм, так і хибного повного заперечення їхньої процесуальної цінності.

По-п'яте, *господарський процес стикається з гносеологічною проблемою співвідношення внутрішнього переконання суду та алгоритмічної ймовірності*. ІІІ оперує не правовими категоріями переконаності, а статистичними індикаторами вірогідності. Якщо, наприклад, система фіксує високу ймовірність фальсифікації документа або аномальності фінансової операції, це не означає автоматичної доведеності відповідної обставини у процесуально-правовому розумінні. Інакше судовий розсуд буде деформований через підміну якісної оцінки доказів кількісною логікою машинного прогнозу. Саме тут проходить одна з головних меж між допустимою допоміжною цифровізацією та недопустимою алгоритмізацією правосуддя: ІІІ може виявляти, структурувати, сигналізувати і моделювати, але не може замінювати судові формування висновку про доведеність факту. Існує відтак потреба у чіткому розмежуванні інформаційної й евристичної функцій ІІІ, з одного боку, та виключно людської функції юридичної оцінки — з іншого.

З урахуванням зазначеного доцільно, на нашу думку, розрізняти *три рівні використання ІІІ в господарському судочинстві*. *Допоміжний рівень* охоплює технічні інструменти сортування, пошуку, OCR-розпізнавання, перекладу, структурування масивів документів. Тут ризик для господарсько-процесуальної доктрини мінімальний, оскільки ІІІ не втручається у зміст суддівської оцінки. *Аналітичний рівень* пов'язаний із виявленням аномалій, фінансових ризиків, підозрілих транзакцій, цифровою верифікацією документів чи підписів. Він уже створює підвищену процесуальну напругу і потребує спеціального нормативного режиму. *Вирішальний рівень*, за якого система фактично формує висновок про задоволення вимоги або моделює результат справи таким чином, що роль судді зводиться до формального підтвердження, є неприйнятним, оскільки суперечить природі правосуддя як акту особистого здійснення юрисдикційної влади. Проблема полягає не в самому факті використання ІІІ, а в тому, чи переходить він межу від процесуального інструмента до квазісуб'єкта судового розсуду.

Найреалістичнішою сферою обмеженої автоматизації є наказне провадження, де правова ситуація максимально стандартизована, а обсяг дискреції мінімальний. Проте навіть тут повністю автоматичне формування судового наказу

без обов'язкової людської перевірки слід визнати неприйнятним, оскільки воно означало б фактичне делегування здійснення правосуддя алгоритму. Прийнятною, на нашу думку, є лише гібридна модель, за якої система готує проєкт процесуального акта, але суддя зберігає повну компетенцію його перевірити, змінити або відхилити. І навпаки, справи, що вимагають балансування інтересів, оцінки добросовісності, пропорційності, економічної доцільності чи складної багатофакторної реконструкції фактичних обставин, зокрема провадження у справах про банкрутство, не можуть бути об'єктом алгоритмічного вирішення по суті. У них ІІІ може бути корисним як інструмент аналітичної підтримки, але не як носій рішення. Звідси потреба у запровадженні функціонального критерію допустимості: що вищий ступінь судової дискреції та балансування інтересів, то нижчий рівень допустимої алгоритмізації.

Особливого значення набуває узгодження господарського процесу з європейськими стандартами [32; 33; 34]. Право на справедливий суд в умовах використання ІІІ не зменшує, а підвищує вимоги до прозорості, перевірюваності та людського контролю. Звідси також впливає принципово важливий висновок: у цифровізованому судочинстві право бути вислуханим, рівність сторін, мотивованість рішення і право на оскарження повинні поширюватися не лише на дії суду та сторін у традиційному значенні, а й на алгоритмічний компонент процесу, якщо він впливає на результат розгляду. Саме тому перспективним є закріплення *права на алгоритмічний аудит* — процесуальної можливості сторони вимагати достатнього розкриття параметрів, логіки та меж застосування ІІІ-системи, яка використовується у справі судом або опонентом. Це не технічна надмірність, а необхідний наслідок права на ефективне оскарження, оскільки неможливо заперечити те, що принципово приховане від перевірки. Суть полягає у визнанні алгоритмічного аудиту не факультативним засобом цифрової доброчесності, а новою процесуальною гарантією, без якої оскарження рішення, сформованого із залученням ІІІ, стає неповним. У контексті євроінтеграції України орієнтиром має слугувати підхід, за яким системи ІІІ у сфері правосуддя розглядаються як високоризикові та відповідно підлягають посиленним вимогам до якості даних, документації, прозорості, людського нагляду та постійного моніторингу. Для господарського судочинства це означає, що нормативна модернізація не може обмежитися технічним впровадженням нових цифрових сервісів. Вона повинна включати доктринально узгоджене переосмислення процесуального статусу алгоритмічних інструментів, меж їх допустимого використання та системи гарантій проти алгоритмічної сваволі.

Доктрина господарського процесуального права крізь призму євроінтеграції: що підлягає гармонізації?

Європеїзація господарського процесуального права України вже не може розглядатися як віддалена теоретична перспектива: після надання Україні статусу кандидата у 2022 році, відкриття переговорів про вступ у червні 2024 року та завершення двостороннього скринінгу у 2025 році адаптація процесуального права до *acquis* ЄС набула характеру практичного реформаторського завдання. Для господарського процесу це означає не просте «наближення до Європи» у загальному сенсі, а переосмислення самої доктрини процесу крізь призму права на ефективний засіб юридичного захисту та справедливий суд, закріплених у ст. 47 Хартії ЄС про основоположні права та ст. 6 Конвенції. Саме ці стандарти формують аксіологічну рамку майбутньої гармонізації. Інтеграційно значущим є не будь-яке запозичення іноземних моделей, а таке оновлення господарського процесу, яке забезпечує ефективність, передбачуваність, транскордонну дієвість судового захисту та

реальну сумісність українського судочинства з європейським простором правосуддя.

У цьому контексті методологічно помилково трактувати євроінтеграцію як вимогу повної уніфікації національної процесуальної моделі. Право ЄС не створює єдиного «кодексу цивільного чи господарського процесу» для держав-членів. Навпаки, Суд ЄС послідовно виходить із принципу процесуальної автономії держав, яка обмежується вимогами еквівалентності, ефективності та ефективного судового захисту. Звідси випливає принциповий висновок: гармонізації підлягає не все господарське процесуальне право як таке, а насамперед ті його елементи, що забезпечують функціонування транскордонного комерційного обороту, взаємодію судів, виконання рішень, доступ до правосуддя та сумісність процедурних механізмів із європейськими стандартами. Отже, євроінтеграційне завдання полягає не у відмові від національної правової доктрини, а в її реконструкції на засадах сумісності з правом ЄС.

Першим і найбільш очевидним блоком гармонізації є *виконання судових рішень та їх транскордонний обіг*. Якщо в межах національної доктрини господарського процесу виконання рішення традиційно часто сприймалося як стадія, функціонально відокремлена від власне судового розгляду, то в праві ЄС ефективність правосуддя мислиться значно ширше, — судові рішення має бути не лише ухвалені, а й придатні до швидкого визнання та виконання в іншій державі. Саме таку логіку втілює Регламент (ЄС) № 1215/2012 (Brussels I Recast) [35], який встановлює правила юрисдикції, а також визнання і виконання рішень у цивільних і комерційних справах. Для України це означає необхідність зміщення акценту з національно замкненої моделі господарського процесу на модель, у якій ефективність судового захисту оцінюється також через здатність рішення функціонувати поза межами юрисдикції держави його ухвалення. Це потребує перегляду ролі інститутів забезпечення позову, судового контролю за юрисдикцією, правил щодо остаточності та виконуваності актів господарських судів, а також тіснішого зв'язку між процесом вирішення спору та механізмами подальшого транскордонного примусового виконання рішення суду.

Другим блоком гармонізації виступає *транскордонна юрисдикція та пов'язані з нею колізійно-процесуальні механізми*. Для права ЄС характерне не абстрактне проголошення міжнародної компетенції, а висока нормативна деталізація правил підсудності, *lis pendens*¹, взаємозв'язку проваджень і координації паралельних процесів. Для України це означає, що доктрина господарського процесуального права має перейти від переважно внутрішньодержавного бачення господарської юрисдикції до доктрини інтегрованої комерційної юстиції, де юрисдикційне питання розглядається одночасно як питання суверенної компетенції, правової визначеності для учасників ринку та процесуальної координації в багаторівневому правовому просторі. Особливе значення це матиме для справ з іноземним елементом, корпоративних і договірних спорів, а також для процедур банкрутства, де право ЄС уже давно використовує окремий режим транскордонної координації через Регламент (ЄС) 2015/848 [36] про неплатоспроможність. Отже, українська доктрина господарського процесуального права має інтегрувати не лише національні правила міжнародної підсудності, а й європейську логіку центру основних інтересів боржника, взаємодію основного та вторинного проваджень, а також пріоритет координації над процесуальною ізоляцією справ.

¹ *Lis pendens* — латинський юридичний термін, що означає «справа, що перебуває на розгляді суду» (*pending litigation*).

Третім напрямом є *гармонізація процедур міжнародної процесуальної взаємодії судів, насамперед у питаннях вручення документів і збирання доказів*. Регламенти (ЄС) 2020/1784 та 2020/1783 [37; 38] репрезентують для ЄС важливу ідею: транскордонний цивільний і комерційний процес не може бути ефективним без стандартизованих каналів комунікації між судами, електронних засобів передачі документів, уніфікованих форм і пріоритету швидкості без шкоди для процесуальних гарантій. Це означає, що доказування та повідомлення сторін у справах з іноземним елементом мають розглядатися не як допоміжні технічні інститути, а як елементи європейської інфраструктури правосуддя. Відповідно доктрина доказування в господарському процесі покликана знайти подальший розвиток у частині електронних доказів, транскордонного отримання доказової інформації, цифрового формату судової комунікації та стандартів достовірності електронних процесуальних дій. Євроінтеграція тут вимагає не лише технологічної модернізації, а й переосмислення самої процесуальної форми як комунікаційно сумісної з європейським судовим простором.

Четвертий блок становить *розвиток альтернативного вирішення спорів і місце медіації в архітектурі господарського процесу*. Право ЄС не встановлює універсального імперативу обов'язкової медіації для всіх комерційних спорів, однак Директива 2008/52/ЄС [39] чітко закріплює медіацію як нормативно підтримуваний інструмент у цивільних і комерційних справах, особливо транскордонних, а європейські підходи до доступу до правосуддя дедалі виразніше виходять із того, що ефективний судовий захист охоплює і належно організовані досудові чи позасудові форми врегулювання. Для України це означає, що потрібно відійти від традиційного сприйняття медіації як факультативного «позапроцесуального додатка» і перейти до моделі, у якій медіація є елементом єдиної системи вирішення комерційних конфліктів. Проте саме тут потрібна обережність: на шляху до ЄС не підлягає некритичному запозиченню ідея тотальної обов'язковості медіації як передумови доступу до суду. Сумісною з європейськими стандартами є лише така модель, за якої стимулювання медіації не перетворюється на непропорційний процесуальний бар'єр. Отже, для господарського процесу України цілком виправданою є не загальна обов'язкова медіація, а селективно обов'язкові або *strongly encouraged*² моделі для окремих категорій спорів, поєднані з дієвими процесуальними стимулами, а не із заборонним допусковим фільтром до правосуддя.

П'ятим напрямом є *перегляд доктрини спрощених і стандартизованих процедур*. Право ЄС уже давно використовує спеціальні інструменти для швидкого вирішення окремих категорій транскордонних комерційних спорів — європейську процедуру наказу про сплату та європейську процедуру розгляду дрібних позовів [40; 41]. Їхня змістовна логіка полягає у тому, що процесуальна економія, стандартизація форм, письмовий формат і цифрова сумісність не є винятком із права на справедливий суд, а однією з форм його сучасної реалізації за умови збереження права на заперечення, перегляд і належну судову перевірку. Для українського господарського процесу це означає необхідність подальшого розвитку, вдосконалення моделей диференційованої процесуальної форми: наказне провадження, письмові процедури, цифрові канали комунікації та спрощений розгляд мають бути доктринально осмислені не як другорядні режими, а як самостійний елемент ефективного правосуддя. Водночас європейський досвід застерігає від редукції спрощення до чисто технічного прискорення. Критерієм

² *Strongly encouraged* — англійський нормативно-правовий вислів, який означає «наполегливо рекомендується», «наполегливо заохочується», «вкрай бажано застосовувати, але без прямого юридичного обов'язку».

легітимності спрощеної процедури є не швидкість сама по собі, а її пропорційність і збереження реальної можливості сторони бути вислуханою.

Окремої уваги потребує питання *стандартів доказування*. Саме тут гармонізація не повинна розумітися як механічне перенесення до національного права якогось єдиного «європейського стандарту», оскільки право ЄС не кодифікує загального універсального стандарту доказування для всіх цивільних і комерційних спорів держав-членів. Натомість воно через ст. 47 Хартії, принцип ефективного судового захисту та спеціальні регламенти формує інше (функціональне) поле вимог: процесуальні правила щодо доказів не повинні робити здійснення права надмірно складним, мають забезпечувати реальну змагальність, належну можливість доступу до доказової інформації та ефективність транскордонного доказування. Отже, для України завдання полягає не в уніфікації термінів, а у перегляді доказового права в напрямі пропорційності, концентрації, цифрової допустимості доказів, розумного балансу між формальною допустимістю і матеріальною достовірністю, а також більшої чіткості щодо ролі ймовірнісних і цифрових засобів підтвердження у складних комерційних спорах. Це одна з тих сфер, де євроінтеграція діє передусім як каталізатор доктринального оновлення, а не як інструкція для буквального копіювання.

Водночас євроінтеграційна гармонізація має свої чіткі межі. Саме тут постає питання про «ядро» національної доктрини господарського процесуального права, яке не підлягає розчиненню в *acquis*. Таким ядром, на нашу думку, є:

- 1) спеціалізація господарського судочинства як форми професійного вирішення спорів, що виникають у сфері організації та здійснення економічної діяльності;
- 2) підвищена увага до процесуальної економії, концентрації матеріалу справи та протидії зловживанню процесуальними правами;
- 3) орієнтація на стабільність і передбачуваність економічного обороту як самостійну процесуальну цінність;
- 4) особлива чутливість до складних корпоративних та договірних спорів, справ про банкрутство, у яких процес виконує не лише захисну, а й макроекономічну функцію забезпечення ринкової дисципліни.

Жоден із цих елементів не суперечить праву ЄС, оскільки останнє не уніфікує інституційну побудову національних судових систем і не скасовує процесуальної автономії держав за умови дотримання ефективного судового захисту. Отже, предметом гармонізації має бути здатність господарського судочинства функціонувати як частина європейського простору правосуддя.

Висновки

Доктрина господарського процесуального права — це сформована в межах науки господарського процесуального права цілісна система науково обґрунтованих концепцій, принципів і теоретичних положень щодо природи, функціонального призначення та механізму правового регулювання господарського судочинства, які відображають закономірності формування і розвитку процесуальних інститутів та процесуальних правовідносин у сфері здійснення правосуддя у господарських справах і формують концептуальне підґрунтя правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності. Зміст доктрини господарського процесуального права охоплює кілька взаємопов'язаних елементів: теоретичні концепції господарського процесу; наукові моделі процесуального регулювання; узагальнення судової практики та її наукова інтерпретація; наукові підходи до тлумачення норм господарського процесуального законодавства; наукові

пропозиції щодо вдосконалення законодавства та розвитку господарського судочинства, які формують концептуальні засади процесуальних реформ. Таким чином, доктрина виступає інтелектуальною та методологічною основою функціонування господарського процесуального права, забезпечуючи системність його розвитку, узгодженість із загальними засадами (принципами) права та адаптацію до нових соціально-економічних викликів. У сучасній теорії права доктрина розглядається як особливий різновид джерела права — доктринальне джерело, яке не створює правових норм безпосередньо, але суттєво впливає на формування змісту правового регулювання через правотворчу, інтерпретаційну та правозастосовну діяльність. У цьому контексті доктрина господарського процесуального права виконує кілька взаємопов'язаних функцій: концептуальну, інтерпретаційну, правотворчу. Значення доктрини господарського процесуального права полягає в тому, що вона забезпечує наукову обґрунтованість процесуального законодавства, формує єдині підходи до правозастосування, сприяє модернізації господарського судочинства та забезпечує інтеграцію національного процесуального права до європейського правового простору. Одночасно вона виступає інтелектуальною основою розвитку ефективної системи господарського правосуддя, здатної реагувати на сучасні виклики, пов'язані з трансформацією економіки, цифровізацією правосуддя та необхідністю забезпечення стабільності господарського обороту в умовах глобальних і внутрішніх кризових процесів.

Аналіз новітніх трансформацій господарського судочинства дозволяє виокремити кілька стратегічних напрямів подальшого розвитку господарського процесуального права України, які мають не лише нормативний, а й доктринальний характер, оскільки зумовлюють переосмислення функціональної ролі господарського процесу в системі правового забезпечення економічного обороту.

По-перше, одним із ключових напрямів еволюції господарського судочинства є подальший *розвиток цифрової моделі здійснення правосуддя*, що передбачає поступовий перехід від традиційної паперово-процедурної форми процесу до інтегрованої електронної системи судового провадження. Йдеться не лише про використання електронного документообігу чи дистанційної участі у судових засіданнях, а й про формування цілісної цифрової інфраструктури господарського процесу, яка включає електронне подання процесуальних документів, автоматизовані механізми управління справою, електронні системи доказування та цифрові інструменти комунікації між судом і учасниками процесу. У доктринальному вимірі це означає становлення електронної процесуальної форми господарського судочинства, що поступово трансформує традиційні уявлення про процесуальну діяльність суду.

По-друге, важливим напрямом розвитку господарського процесуального права є *подальше розширення сфери застосування альтернативних способів вирішення господарських спорів, передусім медіації та інших форм позасудового врегулювання конфліктів*. У сучасних умовах такі механізми розглядаються не як допоміжні процедури, а як елемент комплексної системи економічного правосуддя, що дозволяє зменшити навантаження на судову систему, скоротити трансакційні витрати учасників господарських відносин та сприяти збереженню ділових зв'язків між суб'єктами господарювання.

По-третє, стратегічним завданням залишається *вдосконалення механізмів забезпечення єдності судової практики*, що є необхідною умовою правової визначеності та передбачуваності судових рішень.

У цьому контексті особливого значення набуває розвиток правотворчої функції ВС у формуванні правових позицій, здатних забезпечити однакове застосування норм господарського процесуального та матеріального права. Стабільність і

послідовність судової практики безпосередньо впливають на функціонування економічного обороту, оскільки дозволяють суб'єктам господарювання прогнозувати правові наслідки своєї діяльності.

По-четверте, подальшого розвитку потребує *концепція процесуального менеджменту судового розгляду*, що передбачає активну організаційну роль суду в керуванні процесом. У межах цієї концепції суд розглядається не лише як пасивний арбітр, який реагує на процесуальні дії сторін, а й як суб'єкт процесуального управління, відповідальний за раціональну побудову провадження, дотримання процесуальних строків, запобігання зловживанню процесуальними правами та забезпечення концентрації процесуального матеріалу на відповідних стадіях розгляду справи.

У сукупності зазначені напрями свідчать про те, що сучасний етап розвитку господарського процесуального права України характеризується складною взаємодією кількох взаємопов'язаних трансформаційних процесів. Трансформація процесуальної форми, цифровізація судочинства, європеїзація процесуальних стандартів, посилення ролі судової практики та адаптація судової системи до умов воєнного стану формують нову модель функціонування господарського судочинства. Ці процеси свідчать про поступове становлення сучасної доктрини господарського процесуального права, у межах якої господарський процес розглядається не лише як формалізована процедура розгляду спорів, а й як комплексний правовий механізм забезпечення стабільності економічного обороту, ефективного судового захисту прав суб'єктів господарювання та правової визначеності у сфері економічних відносин.

Під впливом воєнного стану в сучасній доктрині господарського процесуального права формується особливий напрям її розвитку, який доцільно окреслити як *воєнно-адаптивну модель здійснення господарського судочинства*. Йдеться не про відмову від фундаментальних засад, закріплених у ГПК України, а про їх функціональну трансформацію та зміну способів практичної реалізації в умовах підвищених безпекових ризиків і організаційних обмежень. У межах цієї моделі ключового значення набуває не формальне збереження незмінності процесуальних процедур, а здатність господарського судочинства забезпечувати ефективний судовий захист прав та інтересів учасників господарських правовідносин, безперервність здійснення правосуддя та реальний доступ до суду навіть за умов об'єктивних перешкод, спричинених збройною агресією. Воєнний досвід функціонування господарських судів засвідчив, що адаптація процесуальних механізмів може відбуватися без руйнування базових принципів господарського судочинства, таких як: верховенство права, змагальність сторін, диспозитивність, рівність учасників процесу перед судом, розумність строків розгляду справи та обґрунтованість судового рішення. Натомість трансформація відбувається у способах їх забезпечення, зокрема, через ширше застосування електронного судочинства, дистанційної участі у судових засіданнях, гнучкого реагування на об'єктивну неможливість вчинення процесуальних дій, а також тимчасової зміни територіальної підсудності справ для забезпечення безперервності здійснення правосуддя. Водночас воєнний досвід не повинен розглядатися лише як сукупність тимчасових процесуальних винятків. Частина напрацьованих практик має значний потенціал для подальшої інтеграції у повоєнну модель господарського судочинства. Насамперед це стосується розвитку електронних форм процесуальної взаємодії суду та учасників справи, використання дистанційних форм участі у судових засіданнях, підвищення гнучкості процесуальних механізмів у випадках об'єктивної неможливості своєчасного вчинення процесуальних дій, а також удосконалення механізмів зміни територіальної підсудності справ у ситуаціях, коли здійснення правосуддя відповідним судом стає неможливим. Водночас інші

елементи процесуальної адаптації, пов'язані з обмеженням відкритості судового розгляду або з розширенням можливостей розгляду справ без участі сторін поза межами процесуально обґрунтованої необхідності, повинні розглядатися як лише ситуативні заходи, обумовлені умовами воєнного стану, і не можуть автоматично трансформуватися у сталі елементи «мирної» моделі господарського судочинства. Таким чином, воєнний стан не створив окремого, ізольованого від системи господарського процесуального права масиву правового регулювання. Натомість він виявив межі та водночас потенціал адаптивності процесуальної форми господарського судочинства. Наукова цінність цього досвіду полягає у можливості більш чіткого розмежування між тими елементами процесуальної моделі, які є справді необхідними для забезпечення справедливого та ефективного господарського судочинства, і тими, що сформувалися історично, але не мають визначального значення для реалізації права на ефективний судовий захист. Саме в цьому полягає його ключове значення для подальшого розвитку сучасної доктрини господарського процесуального права України.

Використання технологій ІІІ у сфері господарського судочинства не може розглядатися ані як апіорно негативне явище, ані як безумовний прояв прогресу. Його правова оцінка повинна визначатися тим, наскільки застосування алгоритмічних інструментів узгоджується з фундаментальними засадами господарського процесу, закріпленими у ГПК України, та не порушує їхнього функціонального призначення. ІІІ може бути прийнятним інструментом розвитку господарського процесу лише за умови, що його використання не підміняє суддівський розсуд, не впливає на незалежність суду, не порушує принцип змагальності та рівності учасників справи і залишається повністю підконтрольним вимогам прозорості, перевірюваності та людської відповідальності за результат здійснення правосуддя.

По-перше, принципова межа між доктринальним викликом і допустимою функціональною еволюцією господарського процесу проходить не між використанням або невикористанням ІІІ як такого, а між допоміжним алгоритмічним інструментарієм, який підсилює аналітичні та організаційні можливості суду, і алгоритмічною підміною здійснення правосуддя, що суперечить конституційному принципу здійснення правосуддя лише судами.

По-друге, алгоритмізація окремих процесуальних дій не зумовлює необхідності перегляду або обмеження системи принципів господарського процесуального права. Натомість вона потребує їх поглибленої функціональної інтерпретації, спрямованої на збереження їхнього телеологічного змісту в умовах цифровізації судочинства. Йдеться передусім про принципи змагальності сторін, рівності учасників процесу перед судом, безпосередності дослідження доказів, мотивованості судового рішення та права на його перегляд.

По-третє, розвиток цифрових інструментів у господарському судочинстві об'єктивно зумовлює появу нових процесуально-доктринальних категорій, що потребують теоретичного осмислення та нормативного визначення. До таких категорій належать, зокрема: алгоритмічна процесуальна асиметрія як різновид фактичної нерівності сторін у використанні технологічних засобів аналізу інформації; технологічний аналітичний висновок як результат алгоритмічної обробки даних, що може використовуватися судом або учасниками справи як допоміжний аналітичний інструмент; право на алгоритмічний аудит як процесуальна гарантія перевірки параметрів та умов використання алгоритмічних систем; а також стандарт пояснюваного правосуддя, який передбачає можливість розкриття ролі алгоритмічних інструментів у формуванні судового рішення.

По-четверте, допустима модель цифрової трансформації господарського судочинства має гібридний характер. У такій моделі ІІІ може використовуватися як допоміжний інструмент для обробки інформації, аналізу матеріалів справи, організації судового процесу та підтримки судової аналітики, однак він не може виступати суб'єктом прийняття судового рішення або замінювати оцінку доказів судом, що відповідно до вимог ГПК України здійснюється на основі внутрішнього переконання суду.

Такий підхід дозволяє перевести дискусію про використання ІІІ у господарському судочинстві з площини технологічного оптимізму або технологічних ризиків у площину системного доктринального аналізу. Саме в цьому вимірі формуються передумови для збалансованого поєднання цифрової модернізації судочинства з фундаментальними гарантіями справедливого судового розгляду та подальшого розвитку сучасної доктрини господарського процесуального права.

На шляху до ЄС господарське процесуальне право України має бути реформоване не фрагментарно, а за логікою структурної сумісності з європейською моделлю цивільної та комерційної юстиції. Гармонізації підлягають передусім правила транскордонної юрисдикції, взаємовизнання і виконання рішень, міжнародної судової взаємодії щодо доказів і повідомлень, цифровізації процедур, місця медіації в системі вирішення спорів, а також ті елементи доказового права, які безпосередньо впливають на ефективність і справедливість судового захисту. Натомість не підлягає демонтажу національне доктринальне ядро господарського процесу, — його спеціалізація, економіко-правова спрямованість, інструменти концентрації та процесуального менеджменту, а також розуміння господарського судочинства як механізму забезпечення правової певності в економічному обороті. Саме в цьому сенсі євроінтеграція повинна бути осмислена не як відмова від національної доктрини, а як її вищий етап — етап, на якому господарський процес України зберігає свою галузеву ідентичність, але набуває якостей, необхідних для повноцінного функціонування у європейському правовому просторі.

Декларації

Внесок авторів. Авторки спільно сформулювали концепцію дослідження, визначили його мету, структуру та методологічні підходи, брали участь в аналізі джерел, обговоренні основних положень, формулюванні висновків, підготовці та редагуванні тексту статті. Н.Богацька забезпечила опрацювання проблематики з урахуванням практики господарського судочинства. В.Резнікова забезпечила доктринальне узагальнення досліджуваних питань і загальну координацію підготовки статті. Авторки ознайомилися з остаточною редакцією статті, схвалили її та несуть спільну відповідальність за її зміст.

Фінансування. Автори виконали дослідження власними силами, без жодної сторонньої фінансової підтримки чи зовнішнього фінансування.

Конфлікт інтересів. Конфлікт інтересів у авторів відсутній.

Використання штучного інтелекту. Автори не використовували інструментів штучного інтелекту.

Список використаних джерел

1. Беляневич О. А. Мета сучасного господарського процесуального права: доктринальний погляд. *Право України*. 2020. № 7. С. 13–31. *Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2020_7_4 (дата звернення: 07.07.2026).
2. Гаврилук О. О. Сучасні підходи до оцінки ефективності судової системи (господарсько-правовий аспект). *Форум права*. 2025. №1. С. 121–132. DOI: [10.5281/zenodo.13923472](https://doi.org/10.5281/zenodo.13923472). URL: https://forumprava.pp.ua/files/121-132-2025-1-FP-Gavryliuk_15.pdf (дата звернення: 07.07.2026).

3. Ніколенко Л. Реалізація принципу соціальної справедливості у судовому процесі. *Економіка та право*. 2024. № 2. С. 15–27. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2024.04.015>.
4. Подцерковний О. П. Щодо реформування господарської юстиції у світлі нових концепцій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 201–207. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.32>.
5. Резнікова В. В., Щербина В. С. Сучасні тенденції розвитку господарського процесу України. *Право України*. 2017. № 9. С. 9–27. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2017_9_3 (дата звернення: 07.07.2026).
6. Світличний О., Сулім В. Про деякі проблеми удосконалення господарського процесуального законодавства. *Публічне право*. 2018. № 1 (29). С. 196–202. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/29/24.pdf> (дата звернення: 07.07.2026).
7. Степанова Т. В. Принцип цифрової доступності правосуддя. *Правова держава*. Вип. 60. Київ, 2025. С. 9–16. <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.349161>.
8. Цісельський О. В. Теоретично-правовий підхід до доцільності існування господарських судів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 186–189. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/41>.
9. Posner R. A. *Economic Analysis of Law*. 9th ed. New York : Wolters Kluwer, 2014. 984 p.
10. Shavell S. *Foundations of Economic Analysis of Law*. Cambridge, MA : Belknap Press of Harvard University Press, 2004. 737 p.
11. Cappelletti M., Garth B. Access to Justice. Vol. 1: A World Survey. Milan: Giuffrè Editore; Alphen aan den Rijn : Sijthoff & Noordhoff, 1978. 662 p. *European University Institute Research Repository*. URL: <https://cadmus.eui.eu/entities/publication/affd3706-c741-515b-aa19-ae724036f90> (дата звернення: 07.07.2026).
12. Стратонов В. М. Ефективна судова процедура в аспекті принципу верховенства права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 6. С. 38–43. <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-6-6>.
13. Усков І. Критерій ефективності судового захисту в господарському судочинстві: структурні елементи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2025. № 129 (1). С. 76–80. <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129-13>.
14. Демченко С. Складники ефективності господарського судочинства. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 2 (14). С. 21–27. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_2%2814%29_3 (дата звернення: 07.07.2026).
15. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз. Харків : ФІНН, 2011. 384 с. *Electronic Archive-Repository of the Yaroslav Mudryi National Law University (eNULAUir)*. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18722> (дата звернення: 07.07.2026).
16. Case of Kudta v. Poland : Judgment of the European Court of Human Rights, Grand Chamber, of 26.10.2000, application no. 30210/96. *HUDOC*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920> (дата звернення: 07.07.2026).
17. Загородня Н. В. Прецедентна система джерел господарського процесуального права України. *Право і суспільство*. 2017. № 4, ч. 2. С. 57–61. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/4_2017/part_2/14.pdf (дата звернення: 07.07.2026).
18. Резнікова В. В. Судовий прецедент: чи визнано за ним статус офіційного джерела права в контексті реформування господарсько-процесуального законодавства України? *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 1. С. 90–10.

19. Деменчук М. О. Роль Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики. Одеса : Фенікс. 2019. 176 с. *eNUOLAIR. Репозитарій (відкритий електронний архів) Національного університету «Одеська юридична академія»*. URL: <https://hdl.handle.net/11300/20077> (дата звернення: 07.07.2026).
20. Гнатів О. Б. Цифровізація електронного судочинства: сучасні виклики та реалії в роботі адвоката. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6, ч. 1. С. 303–307. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.1.44>.
21. Факас І. Б. Удосконалення електронного судочинства як гарантія ефективного доступу до правосуддя. *Проблеми реалізації прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права в Україні*: матер. І Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Київ, 09 листопада 2023 р. / відп. ред. А. Ю. Олійник, Ю. В. Оніщик. Київ : КНУТД, 2023. С. 235–237. *erKNUTD. Electronic Repository Kyiv National University of Technologies and Design*. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/26137> (дата звернення: 07.07.2026).
22. Полюхович О. Цифровізація судочинства у контексті реформування судової системи України. *Національні інтереси України*. 2025. № 5. С. 722–733. [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-5\(10\)-722-733](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-5(10)-722-733).
23. Логойда В. М. Проблеми цифровізації судочинства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2025. Вип. 92, ч. 5. С. 35–42. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.4>.
24. Regulation (EU) 2023/2844 of the European Parliament and of the Council of 13.12.2023 on the digitalisation of judicial cooperation and access to justice in cross-border civil, commercial and criminal matters, and amending certain acts in the field of judicial cooperation. OJ L, 2023/2844, 27.12.2023. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32023R2844> (date of access: 07.07.2026).
25. European Commission. European e-Justice Strategy and Action Plan 2019–2023. *EUR-Lex*. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XG0313\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XG0313(02)) (date of access: 07.07.2026).
26. CEPEJ(20025)3. Guide on the Use and Development of Remote Hearings. This Guide complements the CEPEJ Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings. Adopted at the 44th plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 4–5 June 2025). URL: <https://rm.coe.int/cepej-2025-3-en-guide-for-remote-hearings-2763-8911-6430-1/1680b6bb7b> (date of access: 07.07.2026).
27. 2019–2023 Strategy on e-Justice. OJ C 96, 13.03.2019, pp. 3–8. *EUR-Lex*. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XG0313\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XG0313(01)) (date of access: 07.07.2026).
28. 2019–2023 Action Plan European e-Justice. OJ C 96, 13.03.2019, pp. 9–32. *EUR-Lex*. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XG0313\(02\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52019XG0313(02)) (date of access: 07.07.2026).
29. Боровська І. А., Веренкіотова О. В. Принцип концентрації у цивільному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 80–83. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/16>.
30. Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2022. Вип. 70. С. 450–455. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72>.
31. Федоренко Т. В. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. *Modern scientific journal*. 2023. № 1 (1). С. 46–51. <https://doi.org/10.36994/2786-9008-2023-1-6>.
32. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and Their Environment / Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3–4 December 2018). *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (date of access: 07.07.2026).

33. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13.06.2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No. 300/2008, (EU) No. 167/2013, (EU) No. 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). OJ L, 2024/1689, 12.07.2024. *EUR-Lex*. ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (date of access: 07.07.2026).
34. White Paper on Artificial Intelligence — A European approach to excellence and trust. COM(2020) 65 final, 19.02.2020. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0065> (date of access: 07.07.2026).
35. Regulation (EU) No. 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12.12.2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. OJ L 351, 20.12.2012, pp. 1–32. *EUR-Lex*. ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2012/1215/oj> (date of access: 07.07.2026).
36. Regulation (EU) 2015/848 of the European Parliament and of the Council of 20.05.2015 on insolvency proceedings (recast). OJ L 141, 05.06.2015, pp. 19–72. *EUR-Lex*. ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2015/848/oj> (date of access: 07.07.2026).
37. Regulation (EU) 2020/1783 of the European Parliament and of the Council of 25.11.2020 on cooperation between the courts of the Member States in the taking of evidence in civil or commercial matters (taking of evidence) (recast). OJ L 405, 02.12.2020, pp. 1–39. *EUR-Lex*. ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2020/1783/oj> (date of access: 07.07.2026).
38. Regulation (EU) 2020/1784 of the European Parliament and of the Council of 25.11.2020 on the service in the Member States of judicial and extrajudicial documents in civil or commercial matters (service of documents) (recast). OJ L 405, 02.12.2020, pp. 40–78. *EUR-Lex*. ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2020/1784/oj> (date of access: 07.07.2026).
39. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21.05.2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. OJ L 136, 24.05.2008, pp. 3–8. *EUR-Lex*. ELI: <http://data.europa.eu/eli/dir/2008/52/oj> (date of access: 07.07.2026).
40. Regulation (EC) No. 1896/2006 of the European Parliament and of the Council of 12.12.2006 creating a European order for payment procedure. OJ L 399, 30.12.2006, pp. 1–32. *EUR-Lex*. ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2006/1896/oj> (date of access: 07.07.2026).
41. Regulation (EC) No. 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11.07.2007 establishing a European Small Claims Procedure. OJ L 199, 31.07.2007, pp. 1–22. *EUR-Lex*. ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2007/861/oj> (date of access: 07.07.2026).

ENGLISH METADATA

Viktoriia RIEZNIKOVA

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Nataliia BOHATSKA

South-Western Commercial Court of Appeal, Kyiv, Ukraine

Commercial Procedure in Ukraine: Emerging Challenges, Development Trends, and the Search for Balance

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the doctrine of commercial procedural law in the contemporary context of the transformation of the legal system of Ukraine. The main trends in the development of commercial adjudication are analysed, which are conditioned by the reform of procedural legislation, European integration processes, the digitalisation of justice, and the influence of emerging technologies, in particular artificial intelligence. Special attention is paid to the impact of the full-scale

armed aggression of the Russian Federation against Ukraine on the functioning of commercial adjudication, which has led to the transformation of procedural mechanisms aimed at ensuring the continuity of the administration of justice, the adaptation of procedural time limits, the expansion of remote forms of participation in judicial proceedings, and the strengthening of the institutional resilience of the judicial system under martial law. The necessity of reconsidering traditional doctrinal approaches to the nature and functions of commercial procedural law as a mechanism for ensuring effective judicial protection in the sphere of commercial legal relations is substantiated. The content of the concept of effective judicial protection and the principle of procedural concentration, as well as their role in shaping the modern model of commercial adjudication, are examined. Particular attention is also devoted to the influence of European integration processes on the development of Ukrainian commercial procedural law, particularly with regard to the harmonisation of procedural institutions with European standards of justice. The range of elements of the doctrine of commercial procedural law that require adaptation to the *acquis* of the European Union is identified, and the necessity of preserving the fundamental foundations of the national procedural model is substantiated. It is concluded that the contemporary doctrine of commercial procedural law is undergoing a stage of qualitative transformation caused by the combination of internal reform processes, external security challenges, and European integration, and is aimed at enhancing the effectiveness of judicial protection, ensuring legal certainty in economic circulation, and integrating Ukrainian commercial adjudication into the European legal space.

Keywords: doctrine of commercial procedural law, commercial adjudication, effective judicial protection, principle of procedural concentration, digitalisation of justice, artificial intelligence, martial law, transformation of justice, European integration, harmonisation of procedural law, European standards of justice.

Received: 07 July 2026. **Accepted:** 20 August 2026

Published online: 08 September 2026. **Published in print:** 30 October 2026

Для цитування / How to cite:

ДСТУ 8302:2015: Резнікова В., Богацька Н. Господарський процес в Україні: новітні виклики, тенденції розвитку та пошук балансу. *Університетські наукові записки*. 2026. № 5 (113). С. 7–38. DOI: <https://doi.org/10.37491/UNZ.113.1>.

APA 7th: Rieznikova, V., & Bohatska, N. (2026). Commercial procedure in Ukraine: Emerging challenges, development trends, and the search for balance. *University Scientific Notes*, (5(113), 7–38. <https://doi.org/10.37491/UNZ.113.1>.